

УДК 342.9:340.13

**ТЕОРЕТИЧНА І ПРАВОВА БАЗА ФОРМУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**
**THEORETICAL AND LEGAL BASE OF FORMATION
OF INFORMATIONAL SOCIETY**

Роллер В.М.,

*ад'юнкт (штатний) Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено вивченню питання становлення та розвитку інформаційного суспільства. Розглянуто основні причини і передумови формування інформаційних відносин сучасного типу. Надано аналіз правового регулювання інформаційних відносин, що існує у наш час.

Ключові слова: інформаційне суспільство, теоретична база формування інформаційного суспільства, правова база, правове регулювання інформаційних відносин.

Статья посвящена изучению вопроса становления и развития информационного общества. Рассмотрено основные причины и предпосылки формирования информационных отношений современного типа. Дан анализ правового регулирования информационных отношений, которые существуют в наше время.

Ключевые слова: информационное общество, правовая база, правовое регулирование информационных отношений.

The article is dedicated to the question of the forming and developing of information society. It is analyzed the main reasons and preconditions of forming informational relation of modern type. It is given the analyses of legal regulation informational relations that exist now days.

Key words: information society, legal base, legal regulation of informational relations.

Постановка проблеми. Наша ера – це ера інформаційних технологій. Розвиток технологій не стоїть на місці: з'являються нові види передачі інформації, інформація набуває різноманітних форм та зовнішніх виглядів. Інформація постійно ускладнюється, змінюється якісно, зростає кількість її джерел і споживачів. Доступ до інформації значно полегшився. Водночас зростає уразливість сучасного інформаційного суспільства від недостовірної (а іноді й шкідливої) інформації.

Стан опрацювання. За останнє десятиліття до теми інформаційного суспільства неодноразово зверталися вітчизняні вчені. Ними розроблено декілька значних наукових напрямів: розвиток інформаційних систем та інформатизації в умовах перехідної економіки (В. Амітан, Л. Василенко, Л. Вінарик, О. Щедрін, Р. Лепа), формування інформаційного ринку та інформаційного підприємництва (В. Дорофійенко, А. Аглицький, Я. Берсуцький), інформаційна політика держави (Г. Почепцов, С. Чукут) тощо [1].

Мета статті. Пропонована стаття присвячена вивченню теоретичної та правової бази формування інформаційного суспільства. У статті буде досліджено етапи розвитку інформаційного суспільства й основи його функціонування, також буде розглянуто правову основу функціонування інформаційного суспільства у світі загалом та в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Що таке «інформація»? Закон України «Про інформацію» дає таке визначення: інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Інформація існує у вигляді документів, креслень, рисунків, текстів, звукових чи світлових сигналів, електричних та нервових імпульсів тощо. Історичний розвиток відносин щодо інформації та ускладнення видів і зовнішніх форм інформації призвів до інформатизації суспільства та утворення інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство як об'єкт вивчення розглядається наукою філософії, соціології, психології, історії та права. Оскільки інформація торкається усіх сфер життя людини, її неможливо віднести до об'єкта вивчення лише якоїсь однієї науки. Особливістю інформації у наші дні є те, що інформаційні технології впроваджені у щоденне буття людини, уявити існування сучасної особистості без інформаційних технологій неможливо.

Інформаційне суспільство – це соціологічна концепція, що визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво і використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були З. Бжезинський, О. Белл, О. Тоффлер.

Розглядаючи розвиток суспільства як «зміну сходинок», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення із домінуванням «четвертого», інформаційного сектору економіки, який іде після сільського господарства, промисловості та економіки послуг. При цьому стверджу-

ється, що капітал і праця, які є основою індустріального суспільства, поступаються місцем інформації та знанню у сучасному суспільстві. Революційні дії інформаційної технології призводять до того, що в інформаційному суспільстві класи змінюються соціально недиференційованими «інформаційними спільнотами» [2, с. 456].

Із цим твердженням не можна не погодитись. У наш час знання постають у вигляді певної інформації, у зв'язку з цим у суспільстві існують відносини щодо створення, володіння, користування та розпорядження інформацією. Інформація – це універсальна одиниця обміну даними.

Термін «інформаційне суспільство» бере початок із праць австрійсько-американського науковця Фріца Махлупа, який у 1933 р. почав вивчати вплив патентів на наукові дослідження. Його робота досягла вершини в 1962 р. публікацією «Виробництво і розподіл знань у Сполучених Штатах». Ф. Махлуп увів поняття «індустрія знань», до якої він включив п'ять секторів інформаційної діяльності у суспільстві: освіта, наукові дослідження і розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги.

У працях французького вченого А. Турена «Постіндустріальне суспільство» (1969 р.) та американця Д. Белла «Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування» (1973 р.) започатковано традицію не проводити відмінності між соціально-економічними системами за віссю протиставлення різних типів власності і різних суспільних способів виробництва (капіталізму і соціалізму) [3].

Соціальні та політичні зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як наслідок «мікроелектронної революції». Конкретизацію цієї сутності зробив Пітер Друкер, класик менеджменту, професор кількох американських університетів і консультант найбільших фірм США, який у 1966 р. увів у науковий обіг термін «суспільство знань» (knowledge society), що визначає тип економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво стає джерелом розвитку [4, с. 215].

Розробки у галузі «штучного інтелекту» розглядаються як можливість інформаційного трактування самої людини. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично-орієнтованих філософів та науковців, які схиляються до думки про негативні наслідки комп'ютеризації суспільства.

Саме поняття інформаційного суспільства визначають щонайменше трьома способами: по-перше, можна перерахувати характеристики, що властиві цьому типові суспільства: створені значні інформаційні ресурси; виробництво, збереження, поширення і передача як аудіовізуальної продукції, так і ділової та освітньої інформації стають найважливішою частиною економіки; сформувалась інформаційна індустрія, що охоплює комп'ютерну і телекомунікаційну промисловість, розробників аудіовізуального і програмного забезпечення, виробників елементної бази і побутової електроніки, мультимедійну промисловість; громадяни мають технічні і правові можли-

вості доступу до різноманітних джерел інформації. По-друге, можна піти від «абстрактного до конкретного», вказавши, що інформаційне суспільство – це наступна стадія в історичному розвитку людства в ланцюзі аграрне – індустріальне – постіндустріальне суспільство, пов'язати становлення інформаційного суспільства з реалізацією концепції стійкого розвитку або з ідеєю В. Вернадського про ноосферу. Можливий і третій, компромісний, варіант: інформаційне суспільство – це наступна стадія розвитку людства, на якій домінуючим об'єктом виробництва і споживання стають інформаційні продукти і послуги [5, с. 7].

Незважаючи на те, яка з теорій, обґрунтованих філософією, соціологією чи політологією, є найбільш наближеною до реальності, заперечувати існування та функціонування інформаційного суспільства неможливо. Живучи у сучасному світі, не можна не спостерігати, що інформаційне суспільство буде розвиватись, оскільки розвиток інформаційних технологій ще не досягнув своєї найвищої точки. Оскільки розвиток суспільства напряму залежить від розвитку «засобів виробництва», якими у нині є інформаційні технології, наступним витком у розвитку інформаційних технологій буде використання штучного інтелекту.

Зважаючи на це, правове і законодавче регулювання має базуватись на розумінні суті інформатизації суспільства, його ускладнення та передбачати появу нових витків у розвитку інформаційного суспільства, забезпечувати захист основоположних прав і свобод людини, відповідність норм права вимогам сучасності зі збереженням основних принципів права.

Стартом великих програм, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства, стали 1993 і 1994 рр. Мається на увазі насамперед американська ініціатива щодо створення «Національної інформаційної інфраструктури», офіційно проголошена в Меморандумі Б. Клінтона й А. Гора (лютий 1993 р.), а також європейська Концепція інформаційного суспільства, затверджена Комісією ЄС у грудні 1994 р. Крім цього, можна сказати, що тенденції розвитку інформаційного суспільства на найближчі десятиліття були визначені завдяки створенню у 1990–1991 рр. технології World Wide Web (www, «Всесвітня павутина»). Фактором прискорення розвитку www і всього Інтернету став винахід графічного інтерфейсу для перегляду HTML документів – браузера Mosaic у 1993 р. Так почалось експонентне зростання Інтернету, що поступово став асоціюватись із «Всесвітньою павутиною» як сукупністю web-серверів [6].

Так, ще в 1993 р. Комісія ЄС визначила інформаційне суспільство як суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку. Вже в 1997 р. Єврокомісія зазначає, що інформаційним суспільством слід вважати: 1) суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції і породжується вибуховим розвитком та конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій; 2) су-

спільство знань, тобто суспільство, у якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; 3) глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не матиме ані часових, ані просторових, ані політичних меж; яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному суспільству нові можливості для самоідентифікації [7].

22 липня 2000 р. лідерами Великої вісімки була підписана Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, яка засвідчила таке: «інформаційне суспільство, як ми його представляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої прагнення. Для цього ми повинні зробити так, щоб ІКТ служили досягненню взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту, стимулювання соціальної згоди і повної реалізації їх потенціалу у сфері зміцнення демократії, транспарентного і відповідального управління, міжнародного миру і стабільності. Досягнення цих цілей і рішення виникаючих проблем зажадає розробку ефективних національних і міжнародних стратегій» [8].

В Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства знову підтверджуються зобов'язання, що стосуються формулювання і здійснення стратегій забезпечення кожній людині можливостей користуватися загальним і прийнятним за вартістю доступом до інформаційних і комунікаційних мереж.

Право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване статтею 34 Конституції України [9], а саме – право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

31 липня 2000 р. президент України Леонід Кучма підписав Указ «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Указ визначає основні цілі і завдання в розвитку українського сегменту Інтернет. Згідно з документом Президент бере на себе турботу про створення найближчим часом економічних, правових, технічних та інших умов для розвитку Інтернету в країні.

Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачено, зокрема, Законами України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно-правовими актами [10]. Крім того, існує низка нормативно-правових актів, які забезпечу-

ють захист інформації: Закони України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про захист персональних даних». Отже, законодавчо врегульовано основні напрями забезпечення права на доступ і розповсюдження інформації, водночас встановлено певні обмеження, які спрямовані на захист інформації як про конкретну особу, так і інформації, що має значення на рівні інтересів усієї держави.

Крім нормативно-правових актів, якими закріплюється право громадян на інформацію, прийнято низку актів, що регулюють розвиток основ інформаційного суспільства в Україні, а саме: Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» № 653-р від 15.08.2007 р.

Формування належної правової бази інформаційного суспільства сприятиме розвитку демократії та «здорового» громадянського суспільства, оскільки ці поняття є взаємопов'язаними.

Водночас наявна нормативно-правова база не забезпечує належного регулювання інформаційних відносин у суспільстві, оскільки деякі питання не врегульовано законодавством, у деяких аспектах відсутні механізми використання норм, іноді нормативна база є хаотичною та не систематизованою.

Національним інститутом стратегічних досліджень була проведена аналітична робота, за її результатами підготовлена аналітична записка, де виокремлено такі основні проблемні аспекти функціонування інформаційного суспільства в Україні:

- формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ, недопущення їх монополізації та використання у маніпулятивних цілях;

- фактично відсутнє правове регулювання функціонування в Україні міжнародних інформаційних обмінів та інформаційних систем, найяскравішим прикладом яких є Інтернет, відсутність поняття засобу масової інформації в мережі Інтернет, що унеможливує здійснення перевірки інформації, яка там поширюється, та створює передумови для використання інтернет-ЗМІ у деструктивних цілях;

- удосконалення захисту інтелектуальної власності в умовах поширення інтернет-технологій;

- значна частина авторських творів, доступних в українському сегменті Інтернету, опинилася там із порушенням прав інтелектуальної власності.

Варто зауважити, що в чинному законодавстві України за порушення авторських та суміжних прав передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність. Водночас відносини у сфері телекомунікаційних послуг в Україні регулюються Законом України «Про телекомунікації» № 1280-IV від 18.11.2003 р., де у п. 4 ст. 40 зазначається, що оператори, провайдери телекомунікацій не несуть відповідальність за зміст інформації, що передається їхніми мережами. Таким

чином, за умови наявності на інтернет-ресурсах операторів, провайдерів телекомунікацій матеріалів (інформації), які порушують права інтелектуальної власності третіх осіб, відповідальність за такі матеріали мають нести особи, які їх розміщували [11].

Актуальною проблемою залишається питання професійної компетентності та моральної відповідальності журналістів перед суспільством, на що звертає увагу й Національна спілка журналістів України (надалі – НСЖУ). Сьогодні за порушення етичних стандартів ані з боку аудиторій чи професійної спільноти, ані з боку держави фактично немає наслідків для самого ЗМІ чи журналіста. Зокрема, Україні бракує узгодженого Кодексу журналістської етики та механізмів контролю за його виконанням, а також визначення у чинному законодавстві відповідальності журналістів за порушення професійних етичних принципів. Маємо констатувати, що відсутність обов'язкових правових вимог щодо дотримання професійних етичних стандартів та дієвого інституту саморегуляції (установи з контролю за їх дотриманням) стає передумовою до порушення цих стандартів як окремими журналістами, так і редакціями загалом [12].

Проводячи подальший аналіз інформаційного суспільства та нормативно-правової бази його регулювання, неможливо не зазначити, що у світі набуває розвитку і загальної зацікавленості таке поняття, як «штучний інтелект». У 2016 р. Комітетом із правового регулювання Європейського парламенту був підготовлений звіт щодо впровадження у сучасне суспільство роботизації і «штучного інтелекту», співвідношення цих явищ з основоположними правами людини та громадянина, запропоновано основні принципи співіснування роботизованих механізмів і людей [13]. В українському суспільстві на сьогодні це питання активно не досліджується.

Завданням правової бази інформаційного суспільства є створення таких передумов, коли існує баланс і взаємозабезпеченість виконання таких інформаційних прав, як, наприклад, доступ до інформації та захист особистих даних, право на освіту та доступ до знань, права інтелектуальної власності, збереження таємниці, об'єктивність і правдивість інформації, право вільно виражати свої погляди та думки, право особи на спростування неправдивих даних щодо неї тощо.

Висновки. Отже, нині в Україні фактично функціонує інформаційне суспільство, на громадянському та державному рівні використовуються інформаційні технології. На законодавчому рівні прийняті основні нормативні акти, що забезпечують основоположні засади функціонування інформаційного суспільства. Але існують проблемні питання у нормативних актах, які визначають певні окремі аспекти інформаційних відносин: діяльність ЗМІ, захист інтелектуальної власності під час розвитку інформаційних технологій, зокрема Інтернету, дотримання журналістами вимог етики, право громадян на доступ до інформації, розповсюдження та збирання даних у мережі Інтернет, взаємодія людини і «штучного інтелекту».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харіна К.В. Інформаційне суспільство: вимоги часу / К.В. Харіна // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія «Економіка». – 2010. – Т. 145. – Вип. 132. – С. 24–26. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdues_2010_145_132_7.
2. Мир філософії. Книга для читання : в 2-х ч. Ч. 1. Исходные философ: проблемы, понятия и принципы. – М. : Политиздат, 1991. – 672 с.
3. Стех П. Теорії інформаційного суспільства / П. Стех [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prezi.com/xn4knszifyqc/presentation/>.
4. Друкер П. Энциклопедия менеджмента. Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / П. Друкер ; пер. с англ. О.Л. Пелявского. – М. – СПб. – К. : Вильямс, 2004. – 421 с.
5. Скалацький В.М. Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / В.М. Скалацький ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 17 с.
6. Коляденко В. Поняття «інформаційне суспільство» у класичних і сучасних концепціях / В. Коляденко // Освіта регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/1042>.
7. Івлєв О.Ю. Засади правового регулювання розвитку інформаційного суспільства в Європі: досвід для України / О.Ю. Івлєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/5/04.pdf>.
8. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства : міжнародний документ від 22.07.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. – К. : Велес, 2005. – 48 с.
10. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи : роз'яснення Міністерства юстиції України від 3.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12>.
11. Професійні стандарти та етика в журналістському середовищі України: проблеми і перспективи : резолюція учасників наук.-практ. конфер. (29 трав. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nsju.dp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=172:2012-07-09-08-07-03&catid=63:2012-07-09-08-05-31&Itemid=78
12. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення : [аналіт. записка] / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1189/>.
13. Draft Report of European Parliament with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) Committee on Legal Affairs Rapporteur: Mady Delvaux (Initiative—Rule 46 of the Rules of Procedure) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML%2BCOMPARL%2BPE-582.443%2B01%2BDOC%2BPDF%2BV0//EN>.